

ТАРЗИ ТАЪЛИМИ ИБОРАҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР СИНФИ 6

Ҳикмат Султонович Ҳикматов

Устои кафедраи адабиётшиносии ўзбеки Донишкадаи
давлатии педагогии Чирчиқи вилояти Тошканд

АННОТАТСИЯ

Доир ба омӯзиши мавзӯи “Ибораҳои фразеологӣ (устувор) дар дарсҳои забони тоҷикӣ” дар барномаҳои таълимӣ аз синфҳои 6-ум оғоз меёбад. То ин дам талабагони мактабӣ ба таври умумӣ ҳангоми гузаштани мавзӯи “Ибора ва хелҳои он” дар синфи 5 маълумот пайдо намуда буданд. Ин ҳам бо салоҳиди омӯзгор вобаста аст, ки оё дар вақти гузаштани ин мавзӯ ба талабагон хотиррасон намуда буд ё не. Аз ин ҷост, ки хостем сухане чанд доир ба чӣ тавр ташкил кардани мавзӯи мутазаккира дар синфи 6 гуфта гузарем.

Калимаҳои таърифи: рехта, фразеология, устувор, ҷойивазкунӣ, муруттаб, хазина, таркиб, махлут, катигория, ҷузъ.

HOW TO TEACH PHRASEOLOGICAL EXPRESSIONS IN 6TH GRADE

ABSTRACT

The study of the topic "Phraseological expressions (stable) in the Tajik language lessons" in the curriculum begins in 6th grade. Until now, schoolchildren in general have received information in the 5th grade on the topic of "Phrases and their types." It is also up to the teacher to decide whether or not to remind the students during the course. From here, we wanted to say a few words about how to organize a thought-provoking topic in 6th grade.

Keywords: shed, phraseology, stable, displacement, sorted, treasure, composition, mixture, category, item.

МУҚАДДИМА

Тибқи нишондоди соатҳои дарсӣ ба мавзӯи Ибораҳои фразеологӣ (рехта) дар синфҳои 6 ҳамагӣ як соат ҷудо карда шудааст. Аслан, барои пурратар маълумот додан соатҳои дарсӣ бештар ҷудо карда мешуд, хуб мебуд, зеро ин мавзӯ айнан дар ҳамин синну соли талабагон барои дарки маънӣ ва ҳамчунин

дар минбаъда барои инкишоф додани нутқи мураттаб ва умуман барои ғанӣ гардидани ҳазинаи забоншиносии онҳо имкониятҳои васеъ меофарад.

Чи хеле ки дар боло ишора рафт, дар синфи панҷум вақти гузаштани “Боби ибора” маълумоти умумӣ дода хотиррасон намуда буд, ки ибораҳо ғайр аз хелҳои морфологию синтаксисӣ фразеологӣ низ мешаванд.

Вале дар хусуси чӣ будани қоида ва ҷузъҳои таркиб ва сохти онҳо ҳанӯз донишомӯзони мактабӣ ягон маълумот надидаанд. Акнун зарур аст, ки дар вақти гузаштани мавзӯи “Ибораҳои устувор (фразеологӣ)” дар саҳифаи 36-уми китоби дарсӣ (М. Кабиров, Ҷ. Эшонқулов, З. Тоҳириён, М. Давронова, “Забони тоҷикӣ с.б. Тошканд, 2017. сартаҳририяти ширкати саҳҳомии таъбу нашри “Шарқ”) омӯзгор ин мавзӯро ба таври бояду шояд фаҳмонда диҳад. Дар параграфи 17 ба таври супориш оварда шудааст:

ТАҲЛИЛИ АДАБИЁТ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Дар ибораҳои зерин тавачҷӯҳ намоед. Гӯед, ки ибораҳои сутуни дуюм аз ҷиҳати ифодаи маънӣ аз ибораҳои сутуни якум чӣ фарқ доранд.

1. Бинои баланд, кӯчаи деҳа,
посӯхта,

мани нодон, синфи шашум

2. Бисёр калон, ниҳоят зебо,
хода кардан

ширинтар аз қанд, шер барин далер

1. Гули сари сабад, мурғи

гурғи борондида

2. Об карда хӯрдан, думро

ба таги бинӣ задан.

Ин ҷо омӯзгор ибораҳои сутуни якумро ба талабагон ба таври алоҳида хононда мавзӯи “Ибора”-ро аз синфи 5 ба ёд меорад. Хели онҳоро якҷоя бо донишомӯзон муайян мекунад. Воситаи алоқаи онҳоро пурсида мегирад. Аз чанд ҷузъ иборат будани ибораҳоро аниқ карда, дар хусуси сохти ибораҳои морфологӣ маълумотҳоро ба ёд меорад. Айнан дар ҳамин ҷо аз рӯи ҷузъҳои тобеъкунандаю тобеъшаванда онҳоро ба хелҳо ҷудо мекунад. Ҳамин тавр, бе ҳеҷ шубҳа аллакай талабагон тасаввуроти дар бораи ибора дошташонро дар хотирашон зинда мекунад. Ҳатман қоидаи ибораро низ ёдовар мешаванд. Сипас омӯзгор дарси навро тибқи нишондоди китоби дарсӣ бо ҷумлаҳои содда фаҳмонда медиҳад:

Ибораи изофии “гули сурх” аз ҷузъҳои “гул” ва “сурх” бо воситаи бондаки изофӣ корбаст шудааст. Ҷузъҳои аввал “гул” (исм) тобеъкунанда буда, номи предметро мефаҳмонад. Ҷузъи дуюм “сурх” (сифат) тобеъшаванда буда,

ранги гул – предметро ифода менамояд. Чузъҳои ин ибора ҳар кадом ба сари худ маънии ҷудогонаро ифода мекунад. Ин ибора барои ифодаи мақсади ғуянда дар ҷарайёни нутқ ба вучуд омадааст. Аз ин рӯ, иборай мазкур иборай наҳвист.

Иборай “барги сабз” чун иборай наҳвӣ сабз будани баргеро ифода менамояд. Ин иборай ба маъноӣ тӯҳфа (савғотӣ) низ маълум аст. Дар ин ҳол чузъҳои иборай “барги сабз” якҷоя мафҳуми ягона-тӯҳфаро ифода мекунад ва дар ҷумла низ ба як вазифа меоянд. Ин ибора дар ифодаи маънии тӯҳфа устувор буда, чузъҳои он тағйирнопазир аст. Агар яке аз чузъҳои он тағйир ёбад, маънии “тӯҳфа”-ро ифода кардан мумкин намегардад. Ин гуна ибораҳо монанди ибораҳои наҳвӣ дар ҷарайёни нутқ ба вучуд намеоянд, балки дар шакли тайёр қор фармуда мешаванд. Ин буд, ки ин гуна ибораҳо иборай устувор номидаанд.

Ибораҳое, ки аз пайванди ду ва ё зиёда калимаҳо барои ифодаи мафҳуми ягона қорбасти шудаанд ва таркибан устувору тағйирнозиранд, иборай устувор номида мешаванд.

МУҲОКИМА

Муллим набояд ба маълумоти дар китоби дарсӣ оварда шуда кифоят кунад. Ҳатман зарур аст, ки ба талабагон дар хусуси фразеология маълумот дода истода, маъниҳои зеринро ёдовар шавад. Яъне, фразеология (аз калимаи юнонӣ фразис – ифода ва логос – таълимот) маҷмӯи ифода, ибораҳои рехтаву ҳар забонро ташкил медиҳад.

Ибора ва ифодаҳои таркибан рехтаву устувор бо номҳои воҳидҳои фразеологӣ, фразеологизмҳо, таъбироти фразеологӣ ва амсоли инҳо машҳуранд. Истилоҳи воҳидҳои фразеологӣ нисбат ба истилоҳҳои дигар бештар ба қор бурда мешаванд. Ҳар як воҳиди фразеологӣ таркибан аз ду ва ё зиёда калимаҳо ташаккул ёфта, сохти устувор ва семантикаи яқлухти ба қисмҳо ҷудошаванда дорад.

Пас бевосита ба таҳлили машқҳои китобӣ дарсӣ мепардозад. Фаразан, ба дафтар танҳо кӯчондани ибораҳои устуворро бори дигар таъкид менамояд, ки он дар машқи 85 оварда шудааст. Донишомӯзон, ки аллақай дар барои ибораҳои наҳвӣ маълумот доранд, ба зудӣ онҳоро ҷудо карда рӯйбардор менамоянд. Ба тариқи мисол яке аз он ибораҳо интиҳоб намуда, аввал худӣ омӯзгор як мафҳумро ифода кардани ибораро қушода медиҳад. Масалан, “чашм

дӯхтан” (нигоҳ кардан) буданаширо фаҳмонда, боқимондаи ибораҳоро ба ихтиёри онҳо вогузошта, маънияшонро пурсон мешавад. Худи ҳамин тавр аз машқи 86, 87 низ аз таркиби чумлаҳо ибораҳои устуворро чудо карда, хусусияти семантикии онҳоро фаҳмонда медиҳад.

Омӯзгор ҳангоми гузаштани дарс бояд лаҳзаҳои онро дуруст тақсим намояд, вагарна вай дар давоми 45-дақиқаи як соати дарсӣ тамоми мавзӯро барои пурра фаро гирифтани талабагон расонда наметавонад. Аз ин рӯ зарур аст, дар чараёни дарс монандӣ ва фарқияти ибораҳои наҳвӣ ва фразеологиро бо ягон мисоли мушаххас фаҳмонда диҳад. Яъне, аз баъзе хусусияти ибораҳои фразеологӣ ёдовар шавад. Масалан, хусусияти ҷойивазкунӣ надоштани ибораҳои рехтаву устуворро дар мисоли “рости гап” ва “гапи рост” нишон дода метавонад.

Одатан, ҷойивазкунанда набудани ҷузъҳои таркибии ибораро фаҳмонад. Ё метавонад, дар мисоли дигар, монанди “турги борондида” (шаҳси ботаҷриба) -ро дар шакли “турги барфдида” оварда нашуданаширо бо методи соддаю оддӣ фаҳмонда диҳад. Ҳамин тавр яқоя бо талабагон ба иҷро кардани машқи 88 мепардозад. Талабагони синфро ба зергурӯҳҳо чудо карда, супориш медиҳад, ки ба ибораҳои додашуда чумлаҳо нависанд. Ҳатман, дар чараёни дарс чумлаҳои онҳоро ҳонанда, ба кадом маънӣ кор фармуданашонро доништа гирад.

ХУЛОСА

Омӯзгор дар қисми мустақкам кардани дарс, дар кучоҳо бештар вохӯрдани воҳидҳои фразеологиро ёдовар мешавад. Масалан, ибораҳои рехтаи гуногун, идиомаҳо, таркибҳои устувор дар бисёр фарҳангҳо, аз ҷумла “Кашф-ул-луғат”, “Бурҳони қотей”, “Ғиёс-ул-луғот” ва ғайра каму беш мавҷуданд. Ҳамчунин, дар хусуси аҳамияти ибораҳои фразеологӣ ва истифодаи онҳо дар асарҳои бадеӣ хотиррасон мекунад. Ба обурангии асари бадеӣ мавқеи ҷудогона бахшидани онҳоро алоҳида таъкид менамояд. Айнан, дар худи ҳамин ҷо ба талабагон вазифа месупорад, ки аз мавзӯҳои китоби дарсии “Адабиёт”-ашон ҳар кадом 10-то иборайи фразеологиро бо ифодаи маънияшон нависта оянд. Агар тақсимои дарс дуруст ба роҳ монда шуда бошад, таълими ибораҳои фразеологӣ боиси афзудани завқи донишомӯзон мегардад. Ва онҳо аллакай худашон ба ёфтани ин намуди мисолҳо ҳаракат мекунанд. Ҳаминро ҳам бояд гуфт, ки онҳо барои аз ёд кардани қоидаи ибораҳои рехта вазифадор карда мешаванд.

Ва ин мавзӯ дар чараёни дарсҳои минбаъда дар вақти таҳлили машқҳои китобӣ бисёр пеш омаданашон таъкид карда мешавад. Инчунин, муаллим дар синфи 8 боз ҳам пурратар омӯхта шудани ин мавзӯро гуфта мегузарад.

Дар ҳақиқат, пурра аз худ кардани мавзӯи мавриди назар барои инкишофи нутқи мураттаби талабагон аҳамияти калон дорад. Гузошта аз ин ин гуна ибораҳо бо мақсади ёфтани маъноӣ аслашон донишомӯзонро ба фикр кардан маҷбур мекунад. Ин бошад, албатта дар оянда ба мустақил кор бурдани онҳо дар вақти хондани асарҳои бадеӣ замина меофарад. Ба равону фасех гаштани забони онҳо ёрӣ мерасонад.

REFERENCES

1. М. Кабиров, Ч. Эшонкулов, З. Тохириён, М. Давронова, “Забони тоҷикӣ с.б. Тошканд, 2017. сартаҳририяти ширкати саҳҳомии таъбу нашри “Шарқ”
2. Таваккал Чориев, Забони модарӣ, с.5, --Тошканд, “Ўзбекистон”, 2015.
3. С.Шербоев, Таълими баъзе масъалаҳои синтаксисии забони тоҷикӣ, -- Душанбе, “Маориф” 1992
4. Ҳикматов, Ҳ.С.(2021). ТАФСИРИ МУХТАСАР МЕБОЯД. Academic Research in Educational Sciences, 2(10), 1008-1013
5. Н.Холикова. Ўзбек мумтоз адабиётида хотин-қизлар образининг бадиий тадрижи (Ширин образи мисолида). Academic Research in Educational Science, 2020. Volume 1, Issue 3, - Pp. 514-519.
6. Н.Холикова. Олам аҳли билингвизким, иш эмас душманлиғ. Academic research in educational sciences, Volume 2, Issue 2, 2021. – Pp. 624-631.
7. Н.Холикова. Cho'lpon lirikasida mazlum xalq tasviri. Academic Research In Educational Sciences, Volume 2, Issue 2, 2021. – Pp.10-14.
8. Ҳ.Кучқоров. Мавқеи Чавдат дар ҳаёти адабии Самарқанд. ALMA MATER. – Samarqand: SamDCHTI nashri. 2020. 62-65 b.
9. Ҳ.Кучқоров. Жавдат ўз даври ислохотларининг тарғиботчиси. ИНТЕРНАУКА. Научный журнал. № 12(141), Часть 3. – Москва. 2020. стр. 79-80.
10. Ҳ.Кучқоров. Жавдат ва унинг Самарқанд адабий ҳаётида тутган ўрни. ИНТЕРНАУКА. Научный журнал. № 13(142), Часть 2. – Москва. 2020. стр. 89-90.